

KLAUS MÄKELÄ — VIRITTÄJÄN KUNNIALUKIJA

Virittäjä on viime aikoina tavoittanut nuoria lukijoita, muun muassa suomen kielen opiskelijoita. Yhtä tärkeää on se, että lukijat myös pysyvät. Monet alan konkarit ovatkin kuuluneet Virittäjän lukijakuntaan jopa vuosikymmeniä. Virittäjä ei kuitenkaan ole — ei voi olla — pelkästään fennistien fakkijulkaisu. Suomen kieli on keskeinen tekijä koko puheyhteisömme elämässä, myös tiedeyhteisössä. Julkaisemiemme kirjoitusten on oltava ymmärrettäviä, kiinnostavia ja relevantteja muidenkin kuin fennistiikan spesialistien näkökulmasta.

Yksi Virittäjän pitkäaikaisimmista lukijoista on Klaus Mäkelä, Helsingin yliopiston sosiologian dosentti, Alkoholitutkimussäätiön tutkimusjohtaja ja aktiivinen yhteiskunnallinen keskustelijä. Mäkelän ansiosta puheentutkimus on noussut säätiön yhdeksi painopistealaksi. Hän on myös jatkuvasti osallistunut keskusteluun kielestä: kielenhuollosta, puheen kulttuurisista säännöistä ja muista sosiolingvivistisistä kysymyksistä.

Juhlistaakseen Virittäjän satavuotista taivalta toimitus on valinnut Klaus Mäkelän lehden ensimmäiseksi kunnialukijaksi.

Olemme kuulleet, että olet lukenut Virittäjää jo 60-luvulta asti. Pitääkö paikkansa?

En muista aivan tarkalleen, ehkä vuodesta 1962.

Miten, missä ja miksi aloit lukea Virittäjää?

En muista missä, mutta jos se oli täällä alkoholipoliittisella tutkimuslaitoksella, jossa Virittäjä kiertää työntekijältä toiselle, niin silloin olen lukenut sitä vuodesta 1963. Luulen, että luin sitä jo ollessani Jyväskylässä assistenttina. Se on kiinnostava ja hyvä lehti.

On myös olemassa sellainen myytti, jonka mukaan ottaisit autiolle saarelle mukaasi Virittäjän. Oletko itse kuullut tästä ja miten tosi se on?

Kyllä se totta on. Olen itse sanonut niin. Saarikoski sanoo — muistaakseni Euroopan reunassa —, että »vaikka olen asunut tässä kielessä niin kauan niin löydän siitä vielä uusia nurkkauksia». Virittäjässä ja kielessähän on kiehtova se tunne, että samanaikaisesti ei tiedä ja tietää. Kun lukee

kielitieteellisiä tutkimuksia, oppii selvästi jotakin uutta jostakin, minkä tavallaan jo tietää.

Autiolla saarellahan kantaa silloin tutkimuskohteen mukanaan eikä tarvitse koeputkia tai mittareita, jotta voisi suhtautua aktiivisesti siihen kohteeseen. Tämä tekee systemaattisen kielentutkimuksen niin kiehtovaksi. Tietenkin siinä on paljon myös sellaista, mitä ei missään tapauksessa tietäisi eikä aina oikein uskokaan. Kun luen vaikkapa sanahistorioita, esimerkiksi *suomi*-sanasta, mietin, voiko tuon todella tietää. Se on aina sillä rajalla, missä on Wettenhovi-Aspen sananselitysten ja oikean tutkimuksen ero. Tämäkin kiehtoo minua. Jotakin viehättävää on siinä, että tutkimuskohde on aidosti omassa päässä.

Onko kielentutkimus sitten kiehtovampaa, kun ei itse ole kielentutkija?

Kyllä se varmasti on yhtä kiehtovaa myös kielentutkijoille. Systemaattisen tutkimuksen ja intuition suhde on melko jän-

nittävä ja kummallinen — jos ajattelee esimerkiksi keskusteluanalyysia, jossa korostetaan konkreettista empiirisyyttä ja sitä, että ei saa esittää intuitiivisia tulkintoja. Luulen kuitenkin, että se on tavallaan loputon, toivoton kehä: yksimielisyyden johon pyritään, on itse asiassa yhden ryhmän keskinäistä intuitiivista yksimielisyyttä. Kaikessa kielentutkimuksessa ei voi olla turvautumatta intuition koko ajan. Sama hermeneuttinen kehä saattaa koskea kyllä sosiaalitutkimustakin.

Jos esimerkiksi tutkitaan miesten ja naisten välisiä kielellisiä eroja ja empiirisesti havaitaan joitain eroja heidän kielenkäytössään, ne on pakko tulkita kuitenkin sitä taustaa vasten, mitä tiedämme miesten ja naisten eroista kulttuurissamme, koska jopa samat ilmaisut aivan selvästi tarkoittavat eri asioita miesten ja naisten suussa. Jos mies sanoo *jestas*, hän käyttää sitä ironisesti ja markkeerattuna, ja silloin tämän vaihtelun tulkinnassa on pakko käyttää hyväksi sitä kulttuuri-intuitiota, joka meillä on miesten ja naisten eroista tässä kulttuurissa ja kieliyhteisössä. Silloin siitä tulee ikuinen, alituisen kehä. Sukupuolen lisäksi on muitakin tekijöitä, kuten rooli, positio ja valta-asema, eikä mikään empiirinen taulukointi poista sitä, että teemme tulkintoja sen perusteella, mitä kuvittelemme arki-intuitiolla tietävämmä miehistä ja naisista. Luulen, että tämä sama kehä pyörii kaikkialla.

Ymmärrätkö kaiken, mitä Virittäjässä kirjoitetaan? Sehän on toisen tieteenalan lehti. Miltä se sosiologin silmin näyttää?

Hankalia ovat sellaiset etymologiset kirjoitukset, joissa on minulle vieraita kieliiä. Niitä en aina luekaan, esimerkiksi jos ne käsittelevät sukukielen välisiä yhteyksiä. Joskus myös erittäin tekniset erityyppiset kielioppimallit ovat hankalia. Ymmärrän ne kyllä, jos jaksan lukea. Ne ovat kuitenkin jokseenkin tylsiä. Tämä tietenkin riippuu myös siitä, mistä Virittäjän vuosi-

kerrasta puhumme. Kun eri kielioppimallien välinen kilpailu oli kiivaimmillaan joskus 1970-luvulla, formalisoinnit olivat hyvin hankalia, vaikka loppujen lopuksi mallien väliset erot eivät olleet kiinnostavia, ja Daniel Dennettkin sanoo päättäneensä antaa pölyn laskeutua ja katsoa sitten, kuka kentältä tulee voittajana. Monikaan ihminen ei kai jaksanut upottaa aikaansa niiden nippeleiden syvämietteiseen ja äärimmäiseen formalistiseen pyörytykseen. Niitä en aina edes yrittänyt ymmärtää.

Saatko Virittäjästä uusia ajatuksia, esimerkiksi omaan työhösi?

En varsinaisesti, mutta se lisää refleksiivistä suhdetta omaan kulttuuriin ja kieleen. Ihmistieteiden näkökulmasta 1900-luvun jälkipuoliskon suurimmat tieteelliset mullistukset ovat tapahtuneet kehitysbiologiassa, kielitieteessä ja automaattien teoriassa. Näistä merkittävin on se jättimäinen muutos, joka on tapahtunut kielentutkimuksessa. Lisäksi tällainen suuri, syvälinen mullistus on tapahtunut kaksi kertaa — ensin oli chomskylainen vallankumous ja sitten siirtyminen kielen rakenteen tutkimuksesta kielenkäytön tutkimukseen. Nämä muutokset ovat maailmankuvan kannalta aivan ensiarvoisen tärkeitä. Minusta ne näkyvät hyvin Virittäjässä. Varsinkin viime aikoina Virittäjässä on myös ollut melko hyviä arvosteluja kansainvälisistä perusteoksista. Sillä lailla Virittäjästä saa paljon tietoa. Saahan sitä toki muualtakin, mutta Virittäjän arvostelut ovat usein hyviä.

Olen myös aivan ihastunut näihin sanartikkeleihin ja jonkin hassun sanan variantteihin eri murteissa. Niitä luen tavallaan ilahtuneena samalla tavoin kuin jossain vanhanaikaisessa museossa katsoo kaikkia hupaisia esineitä, joita ihmiset ovat keränneet ja panneet vitriiniin. Nehän ovat joskus aidosti hauskojakin. Katsoin juuri jostakin etymologisesta sanakirjasta vaihtoehtoisia johtoja *ehkä*-sanalle, ja ne olivat kaik-

ki yhtä nerokkaita ja kiehtovia. Joskus etymologinen analyysi tavallaan aukaisee kielen hahmottamistapoja, niitä tapoja, joilla maailmaa on jossain vaiheessa semanttisesti jäsennelty ja sitten se on jäykistynyt siihen nimeämiseen. Se avaa sen, mikä on minun päässäni.

Virittäjä on myös tyylillisesti kiehtova. Se on ensinnäkin tieteellinen aikakauslehti, jossa on Suomessa yksiselitteisesti eniten oppisanoja, noin 20 kertaa enemmän kuin huonokielisen lääkärin diagnoosilap-puksessa. Se johtuu tietenkin kiinnostavasti siitä, että kun kuvataan systemaattisesti kieltä, jokaiselle asialle tehdään vieraskielinen, uusi oppisana ja samansukuisia ilmiöitä nimetään käsitteellisesti eri kantilta uskomattoman monta kertaa. Jos joku vai-vautuisi tekemään Virittäjän oppisanojen luettelon kolmeltakymmeneltä vuodelta, siitä tulisi massiivinen teos. En ole kuiten-kaan sitä mieltä, että ne sanat ovat turhia — tosin monet ovat turhanpuoleisia. Kun oli tämä formaalien kielioppimallien kamppai-lu, niissä oli tietysti myös analyyttistä jär-keä mutta samalla siihen liittyy sellaista tavaramerkki-logiikkaa.

Toiseksi tyylillinen vaihtelu on hauskaa. Kaikkihan kirjoittavat ns. kielenhuollolli-esti oikein, mikä ei ole asianlaita kaikissa suomalaisissa aikakauslehdissä, mutta jotkut kirjoittavat äärimmäisen tiukasti ja uu-vuttavasti tieteellistä tekstiä. Lisäksi on näitä kielenhuoltopakinoita, joissa taas rois-kitaan sillä lailla murteellisuuksilla ja elä-vällä ilmeikkäällä kielellä, että se muistut-taa jo suomalaisen realistisen romaanin mässäilyä. Ne ovat hyvin hauskoja. Sitten on tietysti aidosti loistavia kirjoittajia: hyvä esimerkki oli Auli Hakulisen ja Mirja Saa-ren artikkeli, joka oli tiivis ja lyhyt, jossa oli hirmuinen sisäinen jännite ja joka hengitti joka suuntaan. Siinä oli uskomaton määrä avauksia, mutta samalla se oli lyhyt ja me-nevästi kirjoitettu. Sen parempaa tieteellistä

proosaa ei Suomessa kirjoiteta kuin Virit-täjän parhaat jutut. Sekin on hauskaa, kun siinä on näitä militantteja juttuja, joissa ruoska ja sapeli vinkuu. Kielenhuoltojutut-han ovat usein hyvin taistelutahtoisia, mutta niin ovat myös teoreettiset kirjoitukset.

Sinä olet sosiologina hyvin laaja-alaisen ja monipuolisen ihmisen maineessa. Miten sinä näet fennistisen yhteisön? Ovatko suo-men kielen tutkijat eristyksissä muusta maailmasta tai muista tieteistä?

Vaikutelmani on se, että itse asiassa kansallisista tieteistä fennistiikka on 70-luvulta eteenpäin ollut parhaassa kosketuk-sessa kansainvälisiin virtauksiin. Ei varmas-ti kovin monen näin pienen kielen äidinkie-len tutkimus ole niin hyvin yhteydessä yleiseen lingvistiikkaan kuin fennistiikka on.

Fennistit sättivät aina itseään — toisiaan ehkä enimmäkseen — provinsiaalisuudes-ta, mutta ei se ole kyllä ollenkaan se vaiku-telma, mikä minulla on.

Miten kehittäisit Virittäjää, ja pitäisikö sitä kehittää?

En tiedä. Minun mielestäni tieteellisten lehtien pitää olla samanlaisia kuin ennen. Vastustan kehitystä. Kuten edellä sanoin, viime numeroissa on ollut hyviä arvostelu-ja ja se on hyvä asia. Yleensä kotimaisen tieteellisen lehden tehtävä on mielestäni esitellä kotimainen kirjallisuus. Se on hie-no tavoite, että lehti pyrkii saamaan kaikis-ta alansa väitöskirjoista jonkinlaiset esitte-lyt. Se on hyvin vaativalaa. Ulkomaisten teos-ten arvioiminen on hankala kysymys. Niitä tulee niin helposti melko umpimähkäises-ti sen mukaan, mitä joku on sattunut luke-maan riippumatta siitä, onko se tärkeätä. Se ei ole hyvä, mutta jos pystyy esittelemään sellaisia, jotka todella ovat tärkeitä, niin se on hienoa. Nyt parissa numerossahan niitä on ollut, mutta epäilen, että se on mahdoton tehtävä ja että se romahtaa juuri siihen, mitä kukin nyt on sattunut lukemaan.

Eikä tieteellisissä lehdissä mitään kes-

kustelua tarvita, niiden pitää olla paksuja ja tärkeileviä. Virittäjä ei ole pingotetusti keskustelullinen, vaan siinä on ollut juuri hyvä tasapaino. Virkistäviä, varsinkin ulkopuoliselle, ovat nämä huvittavat riidat. Ne ovat huomattavasti kiinnostavampia kuin 7 päivää -lehden riidat tai juorut. Virittäjässä ne kyllä tyydyttävät alhaisia vaistojeni, mutta ei niitä pidä lisätä. Tärkeätä on hyvin toimitettu kirjallisuusosasto. Vähän liian pitkiä ja teknisiähän Virittäjän kirja-arvostelut joskus ovat.

Miksi olet kiinnostunut kielestä?

Lapsena luin Otavan isosta tietosanakirjasta, että kielet lajitellaan isoiviin, agglutinoiviin ja flekteeraaviin ja mikähän se neljäs ryhmä oli. Se jäi aina kiehtomaan minua. Olin huono ja kömpelö aineenkirjoittaja enkä millään saanut lauseita pysymään kasassa. Kiinnostukseni ei ole ollenkaan sitä, että olisin hyvä kielessä. Se on vain niin loputtoman kiehtovaa, että mitkä piirteet maailman käsittämisestä eri kielissä grammatikaalistuvat.

On kaksi asiaa, joilla on yhteyttä varsinaiseen ammattiini. Yksi on se, että koko klassisessa valtio-opillisessa ja sosiologisessa perinteessä pidetään jollakin lailla ennalta annettuna sitä, että ihmiset ymmärtävät toisiaan, eli kieli on ennalta annettu. Kun Hobbes miettii, millainen on luonnon-tila, hänen mielestään on itsestään selvää, että ihmiset voivat luvata toisilleen ja että he voivat ymmärtää toistensa lupauksia. Tämä pätee myös myöhempään sosiologiseen teoriointiin siitä, miten yhteiskunta on mahdollinen. Sekä Marx, Durkheim että Weber pitivät itsestään annettuna, että ihmiset voivat puhua, eikä se kuitenkaan ole ollenkaan itsestään annettua. On hyvin kummallista, että ihmiset voivat tarkoittaa samoilla äänillä samaa asiaa siihen mittaansaakka, että he jotenkin pärjäävät keskenään. Sillä lailla sosiaalisuuden ja yhteiskunnallisuuden ytimessä on kysymys siitä,

miten ihmiset voivat ymmärtää toisiaan.

Toinen seikka on se, mikä on universaalia ja mikä on kulttuurisesti relatiivista. Antropologit ovat ymmärtääkseni paljolti liioitelleet relatiivisuutta, ja usein näissä tulkinnoissa on nojattu kielellisiin erityisyyksiin, jotka itse asiassa eivät osoita mitään kulttuurisesti spesifiä vaan ovat vain kieliopillisia sattumia. Siinä suhteessa Cambridgen sarjan (*Cambridge Textbooks in Linguistics*) vertailevat kieliopilliset tutkimukset ovat äärimmäisen kiehtovia, esimerkiksi Comrien teokset aspektista ja tempuksesta, siitä, missä suhteessa aspekti- ja tempusjärjestelmän vaihtelu voisi olla maailman käsittämisen tapaan ja mikä siinä on kulttuurisesti spesifiä ja mikä vain kieliopillista sattumaa. Ne ovat erittäin hyödyllisiä, ja toivoisin, että perussosiaaliantropologia ja perussosiologia ottaisivat niistä enemmän opikseen. Kysymys on siitä, että vertailevan kielitieteen kautta pääsee asettamaan paljon täsmällisempiä ja kiinnostavampia kysymyksiä siitä, mitä universaalisuus ja kulttuurisidonnaisuus tarkoittavat. Nämä ovat tieteelliset selitykset sille, miksi olen kiinnostunut kielestä.

Oikea selitys on tietenkin se, että se on niin hillittömän väkää. Aina yhtäkkiä kesken kaiken — joko omassa tai jossain vierassa kielessä — huomaa, että sillä sanalla, jota käyttää mutkattomasti jonkin asian nimenä, onkin jokin semanttinen historia, joka paljastaa siitä jotakin. Sitten oivaltaa, että sehän on mun kamaa ja että siinä se on ollut koko ajan mutta en ole huomannut avata sitä. Virittäjä tekee tätä minulle kaiken aikaa, ja sehän on kiehtovaa. ■

Klaus Mäkelää haastatteli Anne Mäntynen.